

A FELELŐSSÉG FOGALMA RICHARD MCKEON FILOZÓFIAI GONDOLKODÁSÁBAN¹

SZILÁGYI TAMÁS

Richard McKeon a huszadik századi filozófiatörténet egyik nagy ismeretlenje, annak ellenére, hogy közéleti és tudományszervezői munkássága révén jelentős nyomot hagyott az Egyesült Államok szellemi életében, tanítványai között találhatjuk Richard Rorty-t és Susan Sontag-ot éppen, mint az ismert író Robert Coover-t. McKeon a Columbia University-n John Dewey-nál tanult filozófiát és itt lett 1925-ben a filozófia professzora, majd 1935-ben a University of Chicago-ra került, ahol a bölcsészettudományi kar dékánjává választották, és ezt a tisztséget 1947-ig töltötte be. Chicagóban jelentős szerepet vállalt az egyetem általános oktatási programjának kialakításában és a bölcsészképzés struktúrájának átszervezésében. Rendkívül szerteágazó tudományos érdeklődése volt, a filozófiai témák mellett (amelyek Arisztotelésztől Spinozán keresztül Mill-ig számos korszakot és szerzőt felöleltek), írt irodalmi és irodalomkritikai műveket – egyik alapítója a chicagói iskolának –, emellett számos írása jelent meg a nemzetközi politikáról és az emberi jogokról, valamint tagja volt az Egyesült Nemzetek Szervezetébe delegált első amerikai küldöttségnek, és részt vett az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatának kidolgozásában is. A filozófia gyakorlati alkalmazására irányuló törekvése a nemzetközi kapcsolatok területén úttörőnek tekinthető (Callahan 1986).

Annak ellenére, hogy korának egyik nagy befolyású filozófusa volt, halála után az életműve viszonylag feledésbe merült, ehhez az is hozzájárult, hogy a nézeteit nem tette közzé összegző munkákban, és habár összeszedett és szisztematikus, de rendkívül nehezen érthető gondolkodó. Munkásságának tematikus sokszínűsége mellett, ez az egyik oka, hogy filozófiai munkássága nem kapott szélesebb körben elismertséget: *„Esszéi frusztrálóan sűrűek és absztraktak. Amikor nem azok, akkor sajnálatos módon hajlamos naivnak és leegyszerűsítőnek hatni”* (Selinger 2018:139). Robert M. Pirsig *„A zen meg a motorkerékpár-ápolás művészete”* című regényében McKeonról formázza meg egyik alakját, akiről így ír: *„Enciklopédiákat befogó mondataiban alany és állítmány többnapos járőföldre került egymástól. Szögletes zárójelközbevetéseiben kerek zárójelközbeszúrásai, mégpedig olyan mondatban, amelynek kapcsolata az előzőekkel rég elhalványult a mondatzáró pont előtt”*

¹ A kutatást Kooperatív Doktori Program keretében az Innovációs és Technológiai Minisztérium, valamint a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alap támogatta.

(Pirsig 1989). Hatvanéves filozófiai pályafutásának mérlege csaknem kétszáz nagyobb írás – monográfiák, esszék, tanulmányok –, amelyek filozófiatörténeti jelentőségét napjainkban kezdik felfedezni (McKeon 1998, Selinger 2018). A hagyatéka feldolgozását a kilencvenes években kezdték meg, és azóta több kötetben közreadták írásait a University of Chicago Press gondozásában.

A felelősség kérdésköre szorosan kapcsolódik a negyvenes évek második felétől hangsúlyossá vált közéleti-politikai tevékenységéhez. McKeon 1956-ban publikált *The Development and the Significance of the Concept of Responsibility* című tanulmánya az Institut International de Philosophie két ülészaka közé beékelődött találkozó számára készült összefoglaló előadása a felelősség fogalmáról (Guzzo 1956).

Az Institut International de Philosophie 1937-ben jött létre a párizsi Sorbonne és a svéd Lundi Egyetem együttműködésének köszönhetően, azzal a céllal, hogy összehozza a különböző nemzetiségű és eltérő filozófiai irányzatokhoz tartozó filozófusokat, elősegítve az aktív eszmecserét és teret biztosítva a kritikai reflexiónak, támogatva a tolerancia eszményét nemzetközi kutatási programok előmozdításával, bölceleti szövegek fordításával, megjelentetésével és terjesztésével. Az intézet 1955-ös athéni tanácskozásának („Párbeszéd és dialektika”) fő célja párbeszéd kezdeményezése volt az eltérő háttérű filozófusok között, míg az 1957-es varsói találkozó („Gondolkodás és cselekvés”) a humán tudományok (és ezen belül a filozófia) gyakorlati hasznosíthatóságáról és alkalmazásáról, illetve ehhez kapcsolódóan a filozófusok felelősségéről szólt. A köztes 1956-os párizsi találkozó – előkészítve a következő év tematikáját – a felelősség kérdéskörét vizsgálta „mivel a cselekvőnek a cselekedetért való elszámoltathatósága egyfajta átmenetként szolgál az eszmék és értékek a kommunikációban megjelenő érthetősége, és az elmélet gyakorlati megvalósíthatósága között” – fogalmazott McKeon (McKeon 1957:5).

Előadásának bevezetésében McKeon a felelősségnek három dimenzióját határozza meg: [1] van egy külső dimenzió, amely megjelenik a jogi és politikai kontextusban, amelyben az állam szankciókat szab ki az egyéni cselekedetekre, és amelyben a tisztviselőket és a kormányokat felelősségre vonják a politikai tetteikért; [2] létezik egy belső dimenzió, amely etikai gondolkodásban jelenik meg, ahol az egyén figyelembe veszi a cselekedeteinek következményeit és azokat a kritériumokat, amelyek befolyásolják a döntéseit; [3] illetve van egy úgynevezett átfogó vagy reciprok dimenzió, amely a társadalom és a kultúra közegében mutatkozik meg, itt az értékek az egyén karakterének autonómiája és a kapcsolt civilizáció struktúrája szerint rendeződnek (McKeon 1957:5, Szilágyi 2021:40).

Rámutat, hogy a felelősség fogalma a filozófiában relatíve újkeletű, konkrét megjelenése a 18. századra tehető az angol, a német és a francia nyelvben

egyaránt („responsibility” 1787, „responsabilité” 1787, „Verantwortlichkeit” 1791), azonban a fogalom szinte „észrevétlen” marad a 19. századi vitákban. A filozófiatörténet korábbi korszakait vizsgálva, a felelősség kérdése szinte csak az emberi cselekvés elszámoltathatósága és az okozatiság kérdéskörére vonatkozik – állapítja meg, az ókorból példaként Platónt és Arisztotelészt említve, kiemelve azt, hogy az igazságosság fogalma különösen az utóbbi filozófus esetében az etikát a politikához kapcsolja. A későbbi századokban a kötelesség (Kitioni Zénón, Szent Ágoston) vagy a hibáztathatóság (Aquinói Szent Tamás és Duns Scotus) fogalmai a meghatározók az etikában, majd Hobbes, Locke és Hume esetében a szükségszerűségeken alapul az erkölcs, és a normatív megkülönböztetések a számonkérhetőség külső eszközeiből (mint például a polgári és büntetőjog érvényesítése) eredeztethetők. McKeon a felelősség történeti kontextusának felvázolásában Pufendorf, Wolff és Kant munkásságára is utal, kiemelve a szabad cselekvés jelentőségét, amely természete meghatározza a cselekvések normatív megkülönböztetését, így általánosságban maga a cselekvés megítélése is elszakad a számonkérés és a büntetés külső eszközeitől. (McKeon 1957:13-17) A felelősség fogalmának első használatát John Stuart Mill-nek tulajdonítja, aki el kívánva távolodni a szükségszerűségről, a szándékoktól és a szabadságról szóló vitáktól, egy a felelősségre vonás hagyományán alapuló jelentést ad neki, azzal érvelve, hogy a felelősség érzete a büntetés bekövetkeztének várható tényéből adódik: az egyén tudatosan vállalt rossz cselekvéseivel kívül helyezi magát a társadalmon, az emberek ellenszenvét kiváltva, ezáltal mindazon hasznoktól és jótéteményektől is elesik amelyet a közösség nyújtani képes számára - így a felelősségvállalás annak a tudata, hogy megérdemeljük a büntetést. A 19. század végén Levy-Bruhl fenntartásokkal kezelte Mill megközelítését, ő egy ésszerű szabad lény koncepciójára vezeti vissza a felelősséget, nála a felelősség a társadalomból ered, és a társadalom fejlődésével együtt fejlődött. Ebben a kontextusban meg kell különböztetnünk az objektív valósághoz kapcsolódó jogi felelősség fogalmát és a szubjektív és konkrét tartalomtól mentes erkölcsi felelősséget - ezt a gondolatot idézi fel McKeon a bevezetőben, mint amely elmélet megtermékenyítően hatott a saját felelősség-koncepciójának kidolgozásában.

„A politikai felelősség eszméje megelőzi a felelősség eszméjének kifejlődését” (McKeon 1957:23) fogalmazza meg alapvetését McKeon, rámutatva arra, hogy a felelősség modern koncepciója a 18. század végi és a 19. század eleji etikai és politikai diskurzusban jelent meg először. McKeon szerint a „felelős kormányzat” eszménye egyszerre jelenik meg Nagy-Britanniában, Franciaországban és az Egyesült Államokban (Szilágyi 2021), és két alapvető aspektusa van: egyfelől a kormány felelős, ha olyan jogi keretek között működik, amelyben a hivatalos működés és annak ellenőrzése észszerűen kiszámítható, másfelől ha

a kormányzás támogatja a nép azon elvárását, hogy olyan intézményeket tartson fenn és működtessen, amelyek biztosítják a személyes választás és a politikába való beleszólás lehetőségét.

Fontos az a gondolat, hogy az egyén csak akkor lehet felelős amennyiben rendelkezik megfelelő politikai eszközökkel az adott kormány politikájának befolyásolására: „*a felelős kormányzás a felelős néptől függ*” - ez az egyéni felelősség kialakulásának első állomása, de a nép csak azáltal szerez felelősséget, hogy gyakorolja azt. A felelősség szabadság is egyben, amely a politikai közösségben fejlődött ki, az erkölcsi kritériumok szabad megválasztása a közösség erkölcsi érzékét és igazságosságát jobban előmozdítja és jobban segíti a racionális döntéseket szemben egy tekintélyelvű rendszerrel.

A politikai felelősség szoros kapcsolatot jelent a polgár és a politikai közösség között, és a politikai felelősség eszméje visszatükrözi az egyes társadalmak kulturális értékeit. A politikai felelősség általános gondolatát jelentősen befolyásolta a kulturális felelősség fogalma: a kulturális vagy társadalmi felelősségvállalás biztosítja a kapcsolatot, amely által a politikai és erkölcsi felelősség kölcsönösen befolyásolni képesek egymást (McKeon 1957:25). Az a felismerés, hogy a közösség felelősséggel tartozik más közösségek iránt, kiegészül azzal, hogy az egyén is elismeri tetteinek felróhatóságát és azt, hogy elszámoltatható. McKeon kiemeli, hogy az egyén felelőssége és annak a közösségnek a felelőssége, amelynek a tagja, interdependens viszonyban vannak. A korszak egyik nagy felismerése az, hogy az egyéni önérték hatékony érvényesítése káoszt eredményez, ha nincsenek jól definiált társadalmi elvek, szerepek vagy transzcendens ideálok, amelyeknek meg kell felelni (McKeon 1957:21, Szilágyi 2021:40).

McKeon hozzájárulása a felelősség fogalmának értelmezéséhez elsődlegesen a felelősség fogalmi eredetének feltárásában ragadható meg. Fontos felismerés, hogy az egyéni felelősség ma oly általánosnak számító erkölcsi formája nem előzte meg a kollektív felelősséget. „*Az erkölcsi felelősség kialakulása és elismerése előtt nem léteztek erkölcsös egyének*” (McKeon 1957:28). A politikai és kulturális intézmények, valamint az egyén normái és döntései közötti kölcsönhatás az, ami a felelősség fogalmának változását munkálta.

McKeon rámutat, hogy az erkölcsi felelősség a politikai és jogi felelősséggel szoros összefüggésében alakult ki: nem volt erkölcsi felelősség, amíg nem volt közösségek, amelyekben az egyének felelősségre vonhatóvá váltak cselekedeteikért – ez a mozzanat, amikor az egyén morális cselekvővé vált. Az elszámoltathatóság és a beszámíthatóság jelöli ki azon kereteket, amelyek között az önálló ágens azonosíthatóvá válik az etikai rendszerekben. A jó és a rossz cselekedetek egyaránt felróhatóvá váltak a közösségben, amely egyúttal az elszámoltathatóság hátterét is biztosította. A felelősségrevonás és az elszámoltathatóság nehézségeire adott válaszainkkal, valamint az erkölcsi pluralizmus

problémájának kezelésével új problémákat teremtettünk a felelősség tekintetében - ezeket a reflexív módon keletkezett problémákat úgy lehetne tisztázni, ha visszatérnénk a felelősség fogalmához és annak 19. század eleji eredetéhez.

IRODALOM

- Callahan, J. F. (1986): Richard Peter McKeon 1900-1985. *Journal of the History of Ideas*, 47(4), 653-662.
- Guzzo, Augusto (1956): Les Études philosophiques. Nouvelle Série, 11e Année, No. 4, *Psychanalyse* (Octobre/Decembre 1956), 665-667.
- McKeon, Richard (1957): The Development and the Significance of the Concept of Responsibility. *Revue Internationale de Philosophie*, Vol. 11, No. 39 (1), ENTRETIENS DE PARIS (13-15 septembre 1956) Institut International de Philosophie: Thème: La responsabilité (1957), 3-32.
- McKeon, Zahava Karl (1998): General Introduction. In. Karl McKeon, Richard. McKeon, Zahava Karl és Swenson William G. (1998). Selected writings of Richard Mckeon. University of Chicago Press. 1-21.
- Pirsig, Robert M. (1989): A zen meg a motorkerékpár-ápolás művészete. Európa Könyvkiadó, Budapest.
- Selinger, William. (2018): The Forgotten Philosopher: A Review Essay on Richard McKeon. *The Review of Politics*. 80. 137-150.
- Szilágyi, Tamás (2021): A felelősség társadalma. *Kultúratudományi Szemle* (2676-9158): 3. 4. 38-45.